

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

TDK DOLGOZAT

*Táj és közélet: a természeti környezet
átalakításának vitái és eredményei a 19. század
Szabolcs vármegyéjében*

Konzulens:

Dr. Cieger András

Tudományos főmunkatárs

(ELKH BTK TTI)

Készítette:

Ámik Ákos

Történelem alapszak

(levéltár specializáció)

Budapest, 2022

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	2
2.1. A Nyírség és a Rétköz kultúrtája a 19. század közepéig.....	5
2.2. A Nyírség és a Rétköz mezőgazdasági jellemzői a 19. század közepéig.....	6
3.1. A reformkori kezdeményezések és a neoabszolutizmus ármentesítési munkálatai	10
3.2. Első vita a nyírvizek szabályozása körül.....	12
4.1. A dualizmus korának belvízproblémákra adott válaszai és hiányosságai.....	15
4.2. Második vita a nyírvizek szabályozása körül.....	19
4.3. Országos példák az ár- és belvízmentesítés háttérbe szorulására	24
5.1. A fordulat évei: 1879 és 1881	25
5.2. A nyírvízszabályozás megoldása és hatása a kultúrtájra.....	25
6. Összegzés	28
Forrás és irodalomjegyzék	30

1. Bevezetés

A környezettörténetírás a történettudomány egyik legfiatalabb irányzata. Az intézményesülés során több kérdéskör vizsgálatát vállalták a kutatók magukra. Az egyik legfontosabb a történeti ökológia. Ennek keretében a vizsgálat tárgyát az embernek az ökoszisztémában elfoglalt helye képezi. Ezen belül külön értelmezés alá veendő az energiarendszer, valamint a preindusztriális, illetve az indusztriális korszakok környezeti problémáinak ismertetése.¹ Mindezen belül szempontnak vehető a víz és a társadalmi tér és az ehhez kapcsolódó életmód és tájhasználat változásainak követése. Erre egyik kiváló példa a Duna délkelet-európai határmozgásait és annak hatásait vizsgáló elemzés.² A közép-európai környezettörténetírás talán egyik legnagyobb problémájának tekinthető, hogy a korszakos jelentőségű természeti környezeti átalakulások nem köthetők egy – az angolszász országokhoz hasonló – rövid idő alatt lejátszódott eseménysorozathoz.³ A hiány eredménye az lett, hogy a magyar környezettörténetírásban egy olyan irányzat alakult ki, miként egy adott, természetben lejátszódott folyamatnak közel kizárólag a hosszú időben végbement strukturális változásait követik végig a diszciplína művelői. Dolgozatunk egyik központi eleme, a Tisza és ártéri környezete az utóbbi időben gyakran került hasonló környezettörténeti megközelítésű vizsgálatok alá. Ilyen értelmezések egyikének mondhatjuk a Nagykunság árterével foglalkozó esettanulmányt, ami a közelmúltban került publikálásra.⁴

A dolgozatunk másik nagy tájegységének, az Alföldnek a mezőgazdasági környezetét is a *longue durée* keretein belül elemezték a Századok szerzői, a *Sártenger és búzatenger Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020)* című tanulmányukban.⁵

Bevalljuk, írásunk nem felel meg a környezettörténet fent vázolt kritériumainak, tehát nem az ember helyét keresi az ökoszisztémában, nem kizárólag a társadalmi fejlődés korszakainak környezeti problémáit feszegeti, sőt nem is pusztán a hazánkban népszerű ártéri és mezőgazdasági viszonyok ismertetésével foglalkozik. Mondhatjuk azt is, hogy a környezettörténeti megközelítés számunkra nem cél, hanem eszköz a közéleti szereplők –

¹ Radkau 2000, 67-68.

² Dorondel--Serban—Cain, 2022.

³ Radkau 2000, 64.

⁴ Rózsa 2021.

⁵ Demeter–Szilágyi–Pinke 2022.

személyek és társadalmi csoportok – országos, illetve Szabolcs vármegyei erőviszonyainak és cselekedeteinek értékeléséhez.

Mi arra teszünk kísérletet, hogy egy közel negyvenéves folyamattal, a Szabolcs vármegyei környezeti változások vitáival és eredményeivel foglalkozzunk. A fonalat onnan vesszük föl, amikor a természeti környezetet tudatosan alakítani kívánó gondolatok a reformkorban széles körben elterjedtek. Magyarországon a legnagyobb környezetet formáló eseménysorozatnak a Tisza és mellékfolyóinak szabályozását tartjuk, s ennek részét képezi a Tisza folyónak Szabolcs vármegyében lezajlott ármentesítése is. Az 1846-ban elkezdődött munkálatok az 1848-49-es szabadságharc után folytatódtak, s az 1860-as években fejeződtek be. Ugyanakkor azt figyelhetjük meg, hogy a kormányzatok vízszabályozási politikája a belvízmentesítésre mindaddig nem terjedt ki, amíg a helyi birtokosréteg – mint a vízszabályozási munkálatok helyi teoretikusai – nem tematizálta azokat az országos politikában, illetőleg a sajtó hasábjain. Szabolcs vármegyének két legismertebb kistája a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék részét képező Rétköz. A területek sajátosan eltérő természeti földrajzi viszonyainak következtében jelentős hatást gyakoroltak egymásra. Az idők során ezen két terület állt egymás gazdasági életét kiegészítő, majd hátráltató viszonyban is. Ez nem kis részben köszönhető a belvízelvezetési munkálatok hiányának, ami a területek gazdasági fejlődését az 1880-as évekig jelentősen akadályozta.

Dolgozatunkban azon témát tárgyaljuk, hogy milyen vármegyei illetőleg országos politikai események sorozata vezetett el a Rétköz és a Nyírség gazdasági felzárkózását meggyorsító nyírségi belvizek csatornázásának a megindulásához. Kitekintésként pedig az ország különböző területein zajlott belvízelvezetési vitákra is példát kívántunk keresni, s megfigyelni, hogy az illetékes szerv miként és milyen motivációk mentén reagált azokra. Sajnos a munka során azt tapasztalhattuk, hogy levéltári iratok igen csekély mennyiségben állnak rendelkezésre, ugyanis a meghatározó erővel bíró Felső-szabolcsi Tiszaszabályozó Társulat iratanyaga szinte teljesen az enyészet martalékává vált, így a társulati életet meghatározó események néhány mérföldkövét csak a nyomtatott sajtóból tudtuk rekonstruálni. Új, eddig feldolgozatlan forrásokat a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában⁶, illetőleg az Országos Levéltárban⁷ fedeztünk fel, amelyeket az 1870-es évek belvízszabályozási

⁶ MNL SzSzBML XIII. 1. Barna-Szögyény család iratai Lónyay Menyhért levelei Szögyény Emilhez.

⁷ MNL OL K173 1877. 132. csomó.

és csatornázási vitáinak szabolcsi, illetve országos eseményeinek ismertetésénél használtunk fel.

Dolgozatunk első részét a nyírségi és a rétközi kultúrtájnak a vízszabályozási munkák előtti ismertetése képezi. A helytörténeti irodalomban ezen kutatási terület igen részletesen feldolgozott. Kiemeljük ezek közül Réfi Oszkó Magdolnának és Borsy Zoltánnak a munkásságát, akinek az eredményeire jelen fejezet jelentősen támaszkodik. A második rész a reformkor és a neoabszolutizmus-kor vízszabályozási terveivel, valamint annak szabolcsi eseménytörténetével foglalkozik, és ismertetni kívánja Szabolcs vármegyében a Nyírség belvizei körül kibontakozott első vitát. A harmadik részben a dualista berendezkedésnek a belvízelvezetési problémákra adott válaszát, az 1874. évi XI. törvény vitáját, valamint a dualizmus kori kormányzat közlekedéspolitikájának a belvízszabályozásra gyakorolt hatásait ismerteti. Ennek keretében tárgyaljuk az 1877. évi „második nyírvízszabályozási vitát” is, majd szegedi Kéri János és Pallavicini Sándor, illetőleg a Bodrogi Tiszaszabályozó Társulat beadványainak példájával mutatunk rá az 1867 utáni kormányok belvízcsatornázásokhoz való viszonyára és problémáira. A negyedik tematikai egység az 1879. évi események politikai hatásával és a Lónyay-csatorna megépülésével foglalkozik. Az utolsó fejezet pedig a megépült főcsatornának a kultúrtájra gyakorolt hatásába enged betekintést.

2.1. A Nyírség és a Rétköz kultúrtája a 19. század közepéig

A magyar mezőgazdaság a 19. század első évtizedeiben nagyrészt az előző évszázadban tapasztaltakhoz hasonló struktúrában működött. A természettől való függőség, a természetes gazdálkodás, a terméshozam extenzív növelése, az alacsony termelési színvonal, a csekély eredmény, valamint a terméshozam mértékének évenkénti nagyarányú ingadozása jellemezte e korszakot.⁸ Ezen történeti tényezők hatásán túlmenően, egyes területek között jelentős különbségek tapasztalhatók. Az ország északi vidékén élő népesség gazdálkodása, s az alföldi tanyarendszerben folytatott földművelés között tapasztalható a legnagyobb eltérés a mezőgazdasági termelés tekintetében.⁹ A kor agrárviszonyairól, a tengerszint-feletti magasság, valamint az ebből következő vízjárás, a talaj és domborzati viszonyok, valamint a földrajzi-kistáji determináltság¹⁰ vizsgálatával vonhatunk le következtetéseket, így a Szabolcs vármegyében található két kistáj, a Nyírség, valamint a Felső-Szabolcsban található Rétköz művelési viszonyairól szóló bevezető soraink is ezen szempontok mentén születtek meg.

Kezdjük a tengerszint feletti magasság összehasonlításával. A Nyírség, valamint a rétközi területek tengerhez mért magassága nagymértékben eltérő. Ez a mintegy 87-125 méteres különbség hosszantartó folyamatok eredményének tudható be. A Rétköz, kialakulása idején körülbelül 23-25 méterre süllyedt le, ezzel egy időben a Nyírség középső vízválasztó rétege kiemelkedett és a ma is meglevő magasságon körülbelül 110-150 méteren felé helyezkedett a felső-szabolcsi Rétköz síkvidékének.¹¹

Ennek megfelelően alakultak a vízrajzi, valamint a domborzati viszonyok is: a nyírségi területekről a vizek a Rétköz felé folynak le. Ennek a rendszernek a jellegzetessége, hogy a Nyírségben nagy kiterjedésű állóvizek találhatók a homokdombok között,¹² s ezekből olyan jellegű folyóvizek erednek, amelyek jellemzője, hogy lassú folyásúak és nem bővízűek, ennek következtében nem a felszínen, hanem a talajvíz szintjén hagyják el a Nyírséget a vizek Felső-Szabolcs irányába.¹³ Ez eredményezte a Rétközben mintegy 146 148 katasztrális hold

⁸ Wellmann 1979, 128.

⁹ Wellmann 1979, 129.

¹⁰ Viga 2008, 38.

¹¹ Borsy 1961, 29.

¹² Erről egy korabeli forrás is beszámol, ld. Petheő 1859, 459.

¹³ Borsy 1961, 99.

elmocsarasodását. Emellett a Nyírségben az állóvizek mellett a nagy kiterjedésű szélrózsió gyakorolt jelentős hatást a térség természeti viszonyaira.¹⁴

A harmadik tényezőnek a kistáji determináltságot mondhatjuk. Ezt a leginkább a kistájak határának áttekintésével, valamint a településviszonyok és a népességgkoncentráció adataival jellemezhetjük. A Nyírséget délről az Alsó-Szabolcsban található ártér veszi körbe, ami meglehetősen nyílt, kapcsolatteremtésre jó lehetőséget adó környezetet biztosít, a Rétközt közvetlenül a Tisza és annak ártere, valamint a Bodrogek határolja.

2.2. A Nyírség és a Rétköz mezőgazdasági jellemzői a 19. század közepéig

E jellemzők felvázolása után tekintsük át a Nyírség és a Rétköz mezőgazdasági viszonyait. Mivel a Nyírség egy homokdombokkal, valamint álló- és folyóvizekkel gazdagon tagolt terület, ennek következtében a hagyományos földművelés kevés helyen alakult ki. Ezek közül kiemelkedik Nyíregyháza és a köré épült jellegzetes településforma, a nyírségi életforma nyomásváltozásainak eredményeképpen létrejött bokortanya.¹⁵ A nyírségi árutermelés epicentrumának kezdetét egyértelműen kijelöli Károlyi Ferenc 1753-ban kiadott nyíregyházi telepítési pátense. A Szarvasról és környékéről érkezett körülbelül 2000 szlovák család. Ezen eseménnyel párhuzamosan még ruszinok érkeztek a térségbe, akik diaszpóra-szerűen alapítottak településeket a megye területén. Ilyen telepekből alakult ki Nyírcsászári, Nyírdersz, Nyírlugos, Nyírpilis, Nyírvasvári, Penészlek és Hugyag.¹⁶ Ha megnézzük Nyíregyháza, valamint a példaként hozott néhány további település földrajzi környezetét az első és második katonai felmérés ábrázolásában,¹⁷ akkor már a színkódolás alapján is egyértelműen levonható azon következtetés, hogy a hagyományos mezőgazdasági művelés igen kis területen, csak a homokdombokon volt lehetséges. E területeken a 19. század elején megfigyelhető egy nagyarányú növénykultúra-változás. A korszak új növénykultúráinak országos elterjedése után e területen sem kellett sokáig várni a napraforgó, a kukorica, a burgonyafélék új fajtáinak

¹⁴ Borsy 1961, 31.

¹⁵ Mohay 2011, 619.

¹⁶ Mohay 2011, 618.

¹⁷ Az online elérhető georeferált térképek levéltári jelzete: Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA) B IX a 527

(<https://maps.arcnum.com/hu/map/secondsurvey>

[hungary/?layers=5&bbox=2111587.9421741455%2C6019178.414634672%2C2139907.8611538033%2C6028981.4635122465](https://maps.arcnum.com/hu/map/secondsurvey) és <https://maps.arcnum.com/hu/map/firstsurvey>

[hungary/?layers=147&bbox=2114945.69025117%2C6020488.992957488%2C2129105.649740999%2C6025390.517396275](https://maps.arcnum.com/hu/map/firstsurvey) letöltés ideje, 2022.12.24)

széleskörű termesztésére.¹⁸ Ez váltotta fel a korábbi árpatermesztést a jobbágyság körében. A jobbágysági földeken honosodott meg Szabolcsban, s 1824-re csak Nyírbátor környékén 10,21 mázsa volt a hozama.¹⁹ A Nyírségben a jelenlegi elfogadott tudományos álláspont szerint 1775-ben „plántáltak” először szőlőt Nyíregyháza körül.²⁰ Ezt követően a 19. század első felében több centruma alakult ki a szőlőművelésnek. A mezőgazdasági kultúra terjedése kivehető abból az adatból is, hogy 1804-re már 1553 négyszögölnyi szőlőt termesztettek. A század közepén már 170-200 holdon termesztettek szőlőt a térségben.²¹

A Nyírségnek a mezőgazdasági helyzete a birtokszerkezet és a termőföldek minőségét tekintve is nagy változatosságot mutat. A termőföldek és ennek nagyság szerinti megosztása a következőképpen alakult: Az úrbérrendezés során a Nyírség 51 falujából négy községet²² és termőterületeit minősítették harmadik osztályúnak, ahol 32 holdat számoltak egy teleknek, hét falut²³ és annak földjeit minősítették második osztályúnak, 30 holdanként számolva a telkeket, negyven falu határát pedig első osztályú termőterületnek nyilvánították. Ez a nagyszámú első osztályú termőföld-besorolás nem enged arra következtetni, hogy ezeken a területeken a termés hozam is magas, tekintve, hogy az erős szélróziónak köszönhetően évről évre jelentősen eltérő mennyiségű termést lehetett betakarítani.²⁴ Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy e térség hagyományos mezőgazdasági termelésének jobb időszakaiban keletkezett akkora felesleg, hogy az piacra kerülhetett.

Mint azt láthattuk, a Nyírség magaslati pontjain, ahol a belvíz a termőterületre nem volt hatással, hagyományos mezőgazdasági művelés folyt. Ezzel a struktúrával némiképp szemben áll a Felső-Szabolcs területének mezőgazdasági fejlődése. A nagy mennyiségű ártéri elöntések miatt a termelésnek is ezen körülményhez kellett igazodnia. A Nyírséggel ellentétben a hagyományos művelési viszonyok kevésbé voltak jelen a térség gazdasági életében, helyette kiépült a differenciált ártéri gazdálkodás, és az azt meghatározó fokrendszer is.²⁵ Az egyes termelési övezetek a magassági viszonyok mentén rendeződtek. Egyértelműen a gyűjtögetés, a

¹⁸ Paládi Kovács 2011, 517.

¹⁹ Tagányiné 1983, 13.

²⁰ Égető 1993, 48.

²¹ Égető 1993, 49.

²² Ezek Nyíradony, Bessenyőd, Encsencs és Nyírpilis. Ld. Takács 1987, 339.

²³ Gemze, Nyírgelse, Kiskálló, Nyírbakta, Nyírbéltek, Nyírgyulaj és Piricse Ld. Takács 1987, 339.

²⁴ Lóki 2002, 36.

²⁵ Frisnyák 2002, 96.

halászat, a vadászat, valamint az állattartás messzemenően felülmúlta a hagyományos földművelést a 18. század végétől a 19. század közepéig.²⁶ A bevételt legnagyobb mértékben a nád eladása jelentette.²⁷ A hagyományos mezőgazdasági művelés a terület déli határainál volt számottevő a Tisza árterétől távol.²⁸

A Rétköz termelési válsága a 19. század elején bontakozott ki. Ezt a válságperiódust több tényező együttes hatása okozta. Elsőként megemlíthetjük a szokatlanul nagy mennyiségű csapadékos időszakok számát.²⁹ A 19. század eleji években a júniusi és júliusi aratási időszakokban, valamint ősszel is gyakoriak voltak az árvizek. Ez eredményezte azt, hogy a vizsgált időszakot áttekintve 1816-ban a rétközi települések közül csak nyolc volt olyan, ahol a termőföld ármentesítettsége meghaladta az 50 százalékot.³⁰ A hátravetettséget jól mutatja továbbá a kétnyomásos rendszer túlsúlya a térségben. A szántóföldek méretének tendenciózus csökkenése figyelhető meg, aminek súlyosságát fokozta, hogy a térség lakossága csaknem kétszeresére emelkedett.³¹ Mindemellett kiemelendő, hogy a Nyírséghez hasonlóan itt is megjelentek a kapás növények, valamint feltűntek az őszi és tavaszi vetésű gabonák új fajtái, azonban ez nem elégítette ki a települések termésigényét. Ezért volt fontos a Nyírség árutermelése számára a területi felvásárlópiac biztosítása. A környezet mesterséges átalakítására tett első kísérletekig a két kistáj gazdasága komplementerként viszonyult egymáshoz.³² A fordulatot egyértelműen a természeti környezet mesterséges átalakításának közéleti témává válása hozta el, és ezen környezeti átalakításra tett első kísérlet a reformkorban indult meg.

Összeségében megállapítható, hogy a Nyírség egy tavakkal és hordalékkúpokkal jól tagolt terület, melynek a mezőgazdasági centruma a 19. század kezdetétől fogva Nyíregyháza volt, s koncentrikus körben megfigyelhető ennek a folyamatos kiterjedése a század első felében. A belvíz nagy mennyisége miatt a művelés csak a hordalékkúpokon volt lehetséges, illetve gyakori jelenség volt a szélrózsió, és ennek következtében a mezőgazdasági terméshozam területenként nagyfokú heterogenitást mutat. Mindemellett ezzel szöges ellentétben állnak a

²⁶ Réfi Oszkó 1997, 11.

²⁷ Frisnyák 2002, 96.

²⁸ Réfi Oszkó 1997, 66.

²⁹ Réfi Oszkó 1997, 113.

³⁰ Nyírbogdány, Kisvárd, Gégény, Buj, Ajak, Kemecse, Vencsellő és Tuzsér. Ld. Réfi Oszkó 1997, 114-115.

³¹ Réfi Oszkó 1997, 116.

³² Frisnyák 2002, 96.

Rétközi-Felső-Szabolcsi környezeti viszonyok. Ez tetten érhető 140 ezer katasztrális hold elmocsarasodásában, amit egyértelműen a Nyírségtől való alacsonyabb fekvése okozott. Mindemellett a hagyományos szántóvető mezőgazdaság is kisebb „szigetekre” szorult vissza, és előtérben maradt a hagyományos ártéri gazdálkodás, aminek keretében a nád értékesítéséből származó bevétel képezte a legtöbb helyi családnak fő bevételi forrását. A magaslati pontokon kialakult hagyományos gazdálkodást pedig kiegészítette a Nyírség árutermelése is. Ennek tudatában azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a két terület gazdasága a reformkorig egymásnak komplementere volt, és a Rétköz elmocsarasodott területeit kiegészítette a Nyírségben végbement alacsony intenzitású termés hozam-növekedés.

3.1. A reformkori kezdeményezések és a neoabszolutizmus ármentesítési munkálatai

Az árvizek és annak terméskárosító hatásai a 19. századra értek el olyan szintet, amikor a birtokosok részéről felerősödtek a folyószabályozási kezdeményezések a vármegyei és az országos közéletben.³³ Ennek az élére közismerten Széchenyi István gróf állt, aki igyekezett ennek érdekében minden alulról érkező kezdeményezést felkarolni.³⁴ Első ízben alakultak a Tisza-mentén élő nemesség részéről olyan egyletek, amelyek megoldást kívántak találni az ártérben levő, anyagi gondokat okozó problémákra. Az első ilyen társulás Szegeden alakult 1836-ban, majd ezt a példát követték Zemplén és Heves megyékben is.³⁵ Ekkor még Szabolcsban nem alakult egylet, ugyanakkor a szomszédos – rétközi területeket is magába foglaló – Bereg vármegyében létrejött a szegedihez hasonló társulás. Ennek a kérdésnek a fontosságára Lónyay Jánosnak, Bereg vármegye főispánjának egy áradás hívta fel a figyelmét, ami Kerecseny és Víd és Gulács vidékén történt és ez továbbgyűrűzött a Tisza Szabolcsi vidékére 1845-ben.³⁶

A Rétköz életében új fejezetet jelentett Széchenyinek a Közlekedési Bizottmány elnöki kinevezése, és – a dualizmus időszakában is meghatározó egyesületek – a folyószabályozási társulatok létrehozásában való közreműködése. Ennek keretében jött létre egy ernyőszervezet, a Tiszavölgyi Társulat, amin belül megalakult a Felső-Szabolcsi Tiszaszabályozó Társulat 1846-ban Eröss Lajos elnöklete alatt.³⁷ Ezen egyesület tömörítette magába a Felső-Tisza-vidék legnagyobb birtokosait, akik közül kiemelkedett Széchenyi pártfogoltja, Lónyay Menyhért, Bereg vármegye alsótáblai követe.

Vásárhelyi Pál a Szabolcs vármegyében található jelentős mennyiségű ártér „megrendszabályozására” a töltésépítéseket előnyben részesítő terveket készített.³⁸ Vásárhelyi úgy vélte, hogy a folyószabályozás legalkalmasabb módja az átmetszések gyors kivitelezése, ugyanakkor a Szabolcs vármegyei birtokosok megnyerésére elállt ezen elhatározásától és a töltések építését részesítette előnyben a tervezéskor. Elsőként javasolta a Tisza szabályozásának megkezdését ebben a térségben, tekintve, hogy az ártér itt volt a legnagyobb, és a károk itt a

³³ Deák 2014, 313.

³⁴ Pálfi 1991, 102.

³⁵ Pálfi 1991, 102.

³⁶ Deák 2014, 315.

³⁷ Virágh 1900, 302.

³⁸ Botár-Károlyi 1970, 39.

legégetőbbek.³⁹ E megállapítás következtében az országos politika is Szabolcs felé fordult és az első átvágásokat is itt kezdték meg a Tiszán.⁴⁰ Ugyanakkor a munka nagyon lassan haladt előre, ráadásul az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményei, valamint a folyamatos pénzhiány megakasztották a munkát, így a teljes rétközi ártérnek csak egy kis százalékán, mintegy 8,8 kilométeren építettek töltést 1846-és 1854 között.⁴¹ Az elméleti, tervezési munka megindulása az országos politika figyelmének téma iránti feltámadása, valamint a helyi birtokosok tárgyalási kezdeményezéseinek köszönhető. A reformkori vízszabályozás jelentősége a Vásárhelyi és Paleocapa által készített tervekben fejeződik ki. A konkrét ártéri munka marginálisnak mondható, de ezen kezdeményezések, valamint az ártér-kiművelésre készített részletes tervek letették a neoabszolutizmus korának, valamint az 1867 utáni kormányzat folyószabályozási tevékenységének alapjait, Szabolcs vármegyében is.

A forradalom és szabadságharc leverése után a Felső-Tisza-vidék környezetátalakítási munkáit tekintve is új perspektívákat nyitott a neoabszolutista kormányzat által kiadott császári parancs, miszerint a Tisza szabályozását folytatni kell a már megkezdett munkálatok továbbfejlesztésével.⁴² Ennek a koordinálására a bécsi kormányzat utasítására átalakították a folyószabályozási társulatok szervezetét és hierarchiáját. A Tiszavölgyi Társulat ernyőszervezete helyére kerületi szekciókat hoztak létre, s a helyi birtokosok által alakított társulatokat ezekhez rendelték hozzá. Minden kerületi szekcióhoz tartozott egy kerületi mérnökség, s ezen mérnökség volt köteles a társulatok felé a központi utasításokat megfogalmazni.⁴³ Erre válaszul a Tisza-szabályozási társulatok is állandó „bürokratikus testületeket” hoztak létre. A központi utasítások végrehajtására állandó választmány alakult, valamint a társulati elnök és alelnök mellé a napi ügyek intézésére létrejött a társulati igazgató tisztsége is.

Ezen szervezeti változások érintették a Felső-Szabolcsi Társulatot is. 1854-ben Lónyay Menyhért lett a társulat elnöke, aki ekkor töltötte az „aktív visszavonultságának” éveit, ekkor különösen nagy gondot fordított mentora, Széchenyi által elindított folyószabályozás koordinálására mind a helyi társulatban elnöksége révén, mind a később helyreállított

³⁹ Botár-Károlyi 1970, 43.

⁴⁰ A Szabolcsban való kezdést Vásárhelyi Pál halála után Paleocapa sem kérdőjelezte meg, s kezdeményezésére Tiszadobon is megkezdődtek a töltésépítések. Deák 2014, 333.

⁴¹ Réfi Oszkó 1987, 22.

⁴² Réfi Oszkó 1997, 129.

⁴³ Dóka 1980, 327.

Tiszavölgyi Társulatban. Ez utóbbi testületben Lónyay Gáborral, Andrássy Manóval, Dessewffy Emillel is közreműködött egy nagyszabású kölcsöntervezet kidolgozásában. Ő maga így fogalmazott: „Ezután mindinkább a közügyi tevékenység kezdi üdöm egy részét elfoglalni, legelőbb a Tisza szabályzás Szabolcsba[n], 1856-tól a közös tiszai ügy egyenes érintkezésbe hozott a kormányzás élén álló egyéniségekkel. A protestáns ügy, a biztosítás, irodalmi tevékenység, földhitel ügy, gazdasági egyesületek [...]”⁴⁴ Nagy erővel látott neki a munka elindításának. A társulati igazgatók közül pedig két személyt emelünk ki: Farkas Ignácot és magyarszögyényi Szögyény Emilt.⁴⁵ Lónyay személyes munkája révén, valamint a társulati bér munka-vállalkozói rendszer⁴⁶ és az államsegélyek hatékony alkalmazásával az 1850-es években meggyorsította a Tisza árterének teljes mentesítését. (néhány kivételtől eltekintve). Ennek következtében 1858-ra a Felső-Tisza-vidék szabályozott rétközi ártere lehetővé tette a hagyományos mezőgazdasági művelés fokozatos kiterjesztését is ezen a területen.

Az eredmények szemmel látható következményekkel jártak: a felső-szabolcsi területeken már a szántóföldek tették ki a területek 38%-át, a korábbi 68-70% mocsár helyett. Ugyanakkor felfedezhetjük a reformkori vízszabályozási tervek megvalósításának korlátait, például a belvizek elvezetésének megoldatlanságát.⁴⁷ A Rétköz és a Nyírség komplementer viszonya megbillent az újonnan létrejött rétközi szántók művelés alá vonásával. A művelés kiterjedését gátolta a szabályozatlan Nyírségből befolyó belvíz, ami első ízben keltett konfliktust a Nyírség és a Felső-Szabolcs-Rétköz birtokosai között.

3.2. Első vita a nyírvizek szabályozása körül

A törésvonalat a belvizek rendezésének módja képezte. „Semmit nem erőltetni, de a szabad vitatás által előbb előkészíteni, kifejteni és érlelni.[...]” – idézte Széchenyi gróf folyószabályozásról alkotott alapelvét Lónyay Menyhért.⁴⁸ A politikus szavaiból kiolvasható, hogy úgy gondolta, ha létezik egy olyan fórum, ahol az érintett ártéri birtokosok megvitathatják

⁴⁴ Lónyay Menyhért levele Lónyay Alberthez 1858. november 27 MNL OL P 452. 22. t. idézi Cieger 2008, 77.

⁴⁵ Virágh 1900, 311.

⁴⁶ Réfi Oszkó 1997, 129.

⁴⁷ Széchenyinek voltak tervei egy átfogóbb vízügyi reformra, ezt kortársai feljegyzéseiből is tudjuk. Úgy vallotta, hogy először az ártéri gátépítéseknek kell megvalósulniuk, majd azt lecsapolásnak kell követnie. Ld. Mosonyi 1991, 206.

⁴⁸ Lónyay 1858, 734.

a terveiket, az hatékonyra és könnyen megvalósíthatóvá teszi a vízszabályozást.⁴⁹ Nem gondolta ezt másként az ártéri területeken kívül eső vízgyűjtő térség átalakításáról sem. A nyíri vizek szabályozásának eseményei tehát annak tükrében vizsgálhatók igazán, hogy milyen lépéseket tett Lónyay abból a célból, hogy a nyírségi birtokosokat egy tőle független közös társulatba terelje, és munkájának felügyeletét a kormányzatra bízza. Ennek vélhetően oka a társulat pénzhiányában keresendő. Az megfigyelhető, hogy magánvállalkozók segítségével sikerült a tiszai ártéri töltések kiépítése, ugyanakkor jelentős deficittel rendelkezett a társulat pénztára.⁵⁰ Lónyay pénzügyi pályáját végig kísérte a takarékosagra való törekvés, úgy társulati elnökként sem akarta a költségvetés hiányát elengedni.

Azt, hogy az ártéri gazdálkodás átalakítása hagyományos műveléssé nem történhet meg a nyíri belvizek elvezetése nélkül, felismerték a helyi birtokosok is, aminek következtében már a neoabszolutizmus idején, az ártér kiművelésével párhuzamosan kibontakozott az „első nyírvízszabályozási vita”. Ezen időszak alatt tett első ízben kísérletet Lónyay Menyhért az önálló nyíri birtokosokból álló társulat létrehozására. A diskurzust társulata indította el egy 1856-ban a sajtó hasábjain közölt cikkével, amit Lónyay mérnöke Beniczky Alajos jegyzett.⁵¹ Ebben a választmányi tagok a felső-szabolcsi birtokosok nevében elsőként szólították fel a Nyírség földbirtokosait, hogy alakítsanak egy külön társulatot annak érdekében, hogy Tokaj mellett egy összekötő csatornával a nyírvizeket vezessék le, ezzel tehermentesítendő az árvízmentesítő csatornákat Felső-Szabolcsban. A vita részletei az utókor számára a homályba vesznek, de végül eredményt hoztak. 1858-ban a Felső-Szabolcsi Társulat és a nyíri birtokosok nagygyűlésén választmányt alakítottak és ígéretet tettek a csatornázási munkálatok előkészítésére, ezt megerősítendő a belvizek szabályozására elkészített terveket és a megvalósítási költségvetést a Lónyay vezette társulatnak kellett véleményeznie.⁵² Az időszokról fennmaradt adatok ugyan töredékesek, de azt tudjuk, hogy a nagygyűlésen elfogadott sarokpontoknak megfelelően Nyíregyháza város főmérnöke, Sexty József be is

⁴⁹ Ennek maga Lónyay is hangot adott beszédében: „Megmutatta mindenképp, hogy nemzetünkben van egy józan kitartó, következetes és fáradhatatlan, életrevaló társulati munkásság, mely bármely körülmények, gyakran zsidbasztó befolyások között is, a végcél felé lankadatlanul törni képes volt.” Lónyay 1858, 732.

⁵⁰ MNL SzSzBML IV. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának elnöki iratai, 1877. évi mutatókönyv, vízszabályozási iratok fejezet.

⁵¹ Néhány felvilágosító sor a felső-szabolcsi tiszaszabályzó birtokosok érdekében. Pesti Napló, 1856. március 19. (2432.sz.) 1.

⁵² Lónyay 1860.

nyújtotta 1860-ban.⁵³ Az elfogadott választmányi határozatok és tervek közötti érdekellentétek azonban a kialakult konszenzust megbomlasztották, mert az érintettek nem tudtak megegyezni a költségek megosztásának kérdésében.⁵⁴ Végül a nyíri birtokosok 1861-ben felmondták az egyezséget. A csatornázási munkálatokat elkezdték ugyan némi helytartótanácsi támogatással, de az hatékonyan nem tudott érvényt szerezni a határozatoknak, és a megkezdett rendezés a nyíri birtokosok érdektelensége, valamint az aszályos időszak beköszönése miatt elsorvadt. Amellett, hogy ezek után Felső-Szabolcsban rendezték az ártéri területeket, csaknem egy évtizedre véget ért az „első nyírvízszabályozási vita.”

Érdemes röviden átgondolni miért is szenvedett kudarcot Lónyay első próbálkozása a társulatba terelést és a rendezés megvalósítását illetően. Közelebbi okként elmondhatjuk, hogy a társulati működés katalizátora véleményünk szerint az, hogy az ártéri birtokosokat a folyó áradása egyenlő mértékben károsítja meg, így minden társulati tagnak érdekében áll a finansziális kérdések mihamarabbi összeegyeztetése. Ellenben a Nyírség birtokosaira tekintve már csak a természetföldrajzi viszonyokat nézve sem lehetett könnyen megegyezni a vállalandó költségek megosztásáról, hiszen a belvizeket okozó tényezők nem egyenletesen oszlottak el a területen. Másrészt, Lónyaynak és társainak kudarca annak is betudható, hogy azon társulati szerkezetátalakítás, ami a neoabszolutizmus idején jól működött, a már éppen berendezkedő Schmerling-provizórium Helytartótanácsa által alkotott határozatoknak sem a vármegye, sem a vármegye birtokosai nem igazán szereztek érvényt, és amint azt az aszály lehetővé tette, a birtokosok elálltak a kivitelezéstől.⁵⁵ Így végső soron azt mondhatjuk, hogy az időjárás változása sokkal inkább ürügy volt a munkálatok abbahagyására, mintsem a kérdés okafogyottá válásának felismerése állt a háttérben.

Mint azt korábban említettük, az 1860-as éveket a nagymértékű aszály jellemezte. Az évtized időjárása a kormányzat által készített széleskörű csatornázási tervek megvalósítását megakasztotta.⁵⁶ Ez tovább mélyítette a folyók ártéri területei és a belvizekkel tagolt részek közötti különbséget, tekintve, hogy a kármérséklésre kibocsátott kölcsönöket tiszai vállalkozók

⁵³ Szohor 1924.

⁵⁴ Réfi Oszkó 1997. 149.

⁵⁵ Az uralkodó éppen 1861 novemberében nevezte ki Pálffy Móric altábornagyot helytartónak, és Szabolcs vármegye azon vármegyék egyike a provizórium idején, ahol a lakosság az átlagosnál is hevesebben tiltakozott a berendezkedés ellen. A legjobban ez a főispáni kormányzó megtalálásában és kvalitásainak értékelésében fogható meg. Deák 2015, 1155.

⁵⁶ Dóka 2013, 11.

vették fel, akik a további ármentesítési munkálatokra fordították a kibocsátott kötvényeket.⁵⁷ Felső-Szabolcsban ekkor épült meg az ártér további részeit mezőgazdasági termelésre lehetővé tevő ún. Belfő-csatorna is.⁵⁸ A Rétközben ez tovább mélyítette a Nyírséggel szembeni különbséget, bár ez akkor a belvíz gyér mennyisége miatt nem derült ki.

4.1. A dualizmus korának belvízproblémákra adott válaszai és hiányosságai

A belvízelvezetés újabb vitája már a dualizmus konszolidált kormányzati berendezkedésének keretein belül bontakozott ki. Az eseménysorozat előzménye az aszályos évtized vége volt. Ezen időszak többek között megcáfolta azt a közéletben hangos véleményt is, miszerint az aszályért a folyószabályozási munkák lettek volna felelősek.⁵⁹ Az 1870-es évek közepére egyre csapadékosabb időjárás jellemezte az országot,⁶⁰ ami arra készítette a minisztériumok illetékeseit, hogy újra átgondolják az árvíz, majd később a belvizek szabályozásának intézményi keretrendszerét és szabályait. A liberális gazdaságpolitikai elképzelés nem tette lehetővé a közvetlen beavatkozást, azonban minden szervezeti feltételét biztosította az önszerveződések létrejöttének. Ennek szellemében született meg az 1871. évi XXXIX. törvény, ami széleskörű társulati autonómiát garantált a megalakult folyószabályozási egyesületeknek.⁶¹ Ebben leszögezték, hogy a szabályozási társulatoknak a kialakított terveket saját költségen, vagy az állam által nyújtott kölcsönök útján kell elvégezni, amennyiben ez nem történik meg, akkor azt a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium a vármegyén, vagy a folyammérnökségeken keresztül végrehajthatta.⁶²

A következőkben a hasonló eszmiségben szövegezett 1874. évi XI. törvény parlamenti vitáját és annak fogadtatását járjuk körbe, valamint Szabolcs vármegyében tett hatásait vizsgáljuk. A törvényjavaslat képviselőházi plenáris vitája 1873. december 13-án zajlott. A Főrendiházban pedig 1874. február 7-én tűzték napirendre. A felszólaló politikusok pártok szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

⁵⁷ Dóka 2013, 11.

⁵⁸ Réfi Oszkó 1987, 23.

⁵⁹ Károlyi 1973a, 118.

⁶⁰ Bodokovics 2014, 460.

⁶¹ Simonkay 2014. 347.

⁶² 1871. évi XXXIX. törvénycikk a vízszabályozási társulatokról 24. §.

A törvény képviselőházi vitáján két fontosnak mondható kérdésben bontakozott ki nézeteltérés

Párt Országgyűlési kamara	Deák Párt	Balközép Párt	Függetlenségi és 48-as Párt
Képviselőház	Dániel Ernő, Tisza Lajos	Matolai Etele, Simonyi Lajos, Tisza Kálmán, Várady Gábor, Nagy György, Gullner Gyula, Molnár György,	--
Főrendiház	Keglevich István Eötvös Dénes, ifj. Majtény László, Szápáry István, Wenkheim László, Szógyény-Marich László, Andrassy Manó, Hieronimy Károly, Zichy Nándor, Cziráky János, Zichy Bódog	Tomcsányi József	--

a honatyák között. Az első az a belvizek mentesítésére ásatott csatornák fenntartására vonatkozott. Molnár György képviselő szerint „[...] Ezen művek az illető közigazgatási tisztviselők oltalmára bízatnak; de tapasztalásból tudjuk, hogy az ily általános intézkedés e műveket egyáltalában meg nem védelmezi. A közrendőri törvények és a közigazgatási tisztviselők védelmére bízni ezen árkokat annyi, mint azokat biztos megsemmisülésnek kitenni.”⁶³ Erre Tisza Lajos közmunka- és közlekedésügyi miniszter akként reagált, miszerint

⁶³ Molnár György felszólalása 1873. december 13-án. Képviselőházi Napló 1872. VIII. köt. (1873. november 8 – december 31.) 236.

a közigazgatás szereplőitől az ellenőrzési és szankcionálási hatáskör illeténe elvonása és annak kiutalása más tisztviselőknek nem működtetné hatékonyabban a belvízelvezetési hálózatok fenntartását, mi több, azt a benyomást keltené, hogy a közigazgatásra bízni valamit, az egyenlő lenne a terület lassú elpusztításával.⁶⁴ Végül az osztályok előadóiból alakult központi bizottság a megjegyzést és a hozzátársított javaslatot nem vette figyelembe a végső változat szövegezésekor,⁶⁵ de ez intő jelnek vehető az események későbbi folyása kapcsán.

Ezek mellett vitát generált az a kérdés, hogy a társult birtokosok miként járuljanak hozzá a belvíz elvezetéséhez. Reagálva azon korábbi eseményekre, miszerint a belvizek megosztása a vízgyűjtő területeken aránytalan, ami a birtokosok megegyezését gátolja, Tisza Kálmán előterjesztette, hogy azon esetekben, amikor a belvízmentes birtokra kirótt belvízmentesítési hozzájárulás összege nem volt arányos a terület viszonyaival, akkor a belvízmentesítési társulat köteles különbözetet fizetni.⁶⁶ A kormányzat képviselője válaszában nem vitatta el magának az előterjesztésnek a jelentőségét, azonban nem ítélte a törvénybe illőnek, hiszen ez azt a kockázatot negligálná, ami a vízszabályozási társulatok alapításának motivációját adja. Az ezt tovább gondoló válasza pedig egyenesen elutasító választ adott. „[...] ezt nem tartanám helyesnek, sem méltányosnak' mert akkor jobb dolguk volna, mint a többieknek és az ily viszony megnehezítené a társulatok alakulását; mert annak az esélynek szívesen teszi ki magát akárki, hogy ha nem is lesz teljes haszna, de valamit mégis nyerjen, ezzel szemben reszkírozza a kapitalizációt.”⁶⁷ Végül a központi bizottság ezen javaslatot sem hagyta helyben, s a felmerülő részletszabályozásokra a közmunka- és közlekedésügyi minisztert hatalmazták fel.⁶⁸

A főrendiházi vita rámutatott a vízügyi jogszabályalkotás hiányosságaira a kormányzat részéről. Mindkét törvény szövegében jelentős részletszabályokat határozott meg, ugyanakkor a Képviselőház nélkülözte az átfogó vízjogi szabályozást, s ezért maga a törvény már az

⁶⁴ Tisza Lajos közmunka és közlekedésügyi miniszter válasza 1873. december 13-án. Képviselőházi Napló 1872. VIII. köt. (1873. november 8 – december 31.) 237.

⁶⁵ Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a belvizek levezetése körüli eljárásról szóló törvényjavaslat némely §§-ra tett indítványok tárgyában. Képviselőházi irományok 1872. IX. köt. 332.

⁶⁶ Tisza Kálmán előterjesztése 1873. december 13-án. Képviselőházi Napló 1872. VIII. köt. (1873. november 8 – december 31.) 232.

⁶⁷ Tisza Lajos közmunka- és közlekedésügyi miniszter válasza 1873. december 13-án. Képviselőházi Napló 1872. VIII. köt. (1873. november 8 – december 31.) 234.

⁶⁸ Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a belvizek levezetése körüli eljárásról szóló törvényjavaslat némely §§-ra tett indítványok tárgyában. Képviselőházi irományok 1872. IX. köt. 332.

elfogadásakor idejétmúlttá vált.⁶⁹ Ugyanakkor a Főrendiház nem gördített akadályt a tervezet elfogadása elé, s csupán csak néhány kisebb instrukciót illesztett be a szövegbe, amit az uralkodó 1874 áprilisában végül szentesített.

A törvény szentesítése után a sajtó nem véleményezte a jogszabályt. Minden figyelmet a kormány választási törvénytervezete kötött le. Az ellenzéki közvélemény a Bittó-kormány belvizekkel kapcsolatos politikáját ennek hatásának tudta be és minden cselekedetét idegenkedve fogadta, abban választási manipulációt véltek felfedezni. Az ellenzék a kormányt főként amiatt támadta, hogy többek között a belvizek által megkárosított birtokosokat nem sorolta elemi csapás áldozatai alá, így mivel az adótartozásukat nem tudták rendezni, kiestek a választók közül.⁷⁰ Ezen hangokon kívül magának a törvénynek nagy sajtóvisszhangja nem állapítható meg, hiszen a közfigyelmet az adóelengedési viták kötötték le.⁷¹

Magának a belvízelvezetési törvénynek a legnagyobb hibája is az volt, hogy nem kapott különösebben nagyobb figyelmet. Ezt több mint két évvel később szóvá is tették. *„A törvénynek van egy sajtóságos tulajdonsága, ami közös általában minden beírt papírral, az t. i. hogy senkit sem fog fölön önmagában. Ott lehet a legjobb törvény, ha nem jó alkalmazásba [...]”*⁷² A belvízelvezetési társulati kezdeményezések és az ezzel kapcsolatos hangok is csak 1876-ban, nem kevésbé az akkori tiszai árvíz hatása következtében erősödtek fel. Két helyen figyelhető meg a Tisza vízgyűjtő területét illető csatornázási kezdeményezés: a Dél-Alföldön és a Nyírségben. A Dél-Alföldön Hódmezővásárhely környékén alakítottak először választmányt hosszas viták után a belvizek elvezetésére.⁷³ A Nyírségben pedig a nyírvizek csatornázására végül Beöthy Lajos alakított ideiglenes választmányt 1876-ban, mindazonáltal az intézkedések meggyorsításának céljából a rétközi birtokosok a felmerülő költségek megosztása körüli feszültségek miatt kiobbantották a „második nyírvízszabályozási vitát”, amiben az első vita kulcsfigurája, Lónyay Menyhért jelentős szerepet töltött be. A következőkben ezen eseménysorozat rekonstrukciójára teszünk kísérletet.

⁶⁹ Keglevich István felszólalása 1874. február 7-én. Főrendiházi napló, 1872. II. köt. (1873. május 24–1874. augusztus 14.) 131.

⁷⁰ Bolond Miska 1874. június 26. (30.sz.) 149.

⁷¹ Ekkor bontakozott ki vita az Országgyűlés adóügyi bizottságában, hogy az adóelengedés vonatkozik-e az árvizek mellett a belvizek elvezetésére is. Erre maga Ghyczy Kálmán is kitérő választ adott. Ld. Pesti Napló 1874. november 18. (265.sz)

⁷² Magyar Jogász 1877. május 17. (113.sz.) 1.

⁷³ Hódmezővásárhely 1876. július 23. (30.sz.) 1.

4.2. Második vita a nyírvizek szabályozása körül

Az 1876-os árvíz bár nem szakította át teljesen a Szabolcsban felépített töltéseket, de megkárosította azokat, így a visszaépítésükhöz elég nagy mennyiségű tőkét csak a kormányzat tudott biztosítani. Így Lónyay Menyhért társulati elnöki minőségében a kormányzathoz fordult a töltések emelésére elkülönített juttatások folyósításáért, amibe beleiktatva kívánta a nyírségi vízgyűjtő terület becsatornázását is megvalósítani. A kormányzat anyagi forrásokat helyezett kilátásba.⁷⁴ Ennek következtében Lónyay azonnal meg akarta kezdeni a munkálatokat. Mivel az általa eltervezett előkészületeket ő maga nem tudta véghezvinni, így tisztartóján keresztül irányította a műveletet. Mivel értesült arról, hogy éppen telekkönyvi biztosok érkeznek a minisztériumból, ezért – tanulva a korábban elkövetett hibákból – utasította Szögyény Emilt, hogy a korábban oly sok problémát okozó területrendezési vitáknak elejét veendő, a telekkönyvek másolatait keresse be,⁷⁵ ezzel is elősegítve a nyírvizek rendezését célzó források megérkezését. Ugyanakkor a kormányzat részéről egyáltalán nem mutatkozott hajlandóság az együttműködésre. A Szabolcs megyébe kirendelt telekkönyvi biztosok munkája Lónyay álláspontja szerint nem volt sem szakszerű, sem gyors. Ellenben azt figyelhetjük meg, hogy a vármegyei apparátust mindenáron meg akarta kerülni. Ennek a perspektívájában pedig érthető, hogy a minisztérium jóindulatát a telekkönyvi biztosok bevonásával is el kívánta nyerni.⁷⁶

Sajnálatos módon Lónyay Menyhért azt tapasztalhatta, hogy a felsőbb kormányzati körökben sem élvezett prioritást a nyíri rendezés ügye. Ő maga a következőképp jellemezte a helyzetet: „[...] a miniszterek annyira el vannak foglalva a maguk saját nagy bajaikkal, hogy valóban még csak ránk sem gondolnak.”⁷⁷ Ennélfogva a miniszteri biztosok mellett, a társulati egység demonstrálásával kívánt minél gyorsabb határozatokat kicsikarni a kormányzattól. „Nem fog ártani ismét egy kis lármát csinálni ennél fogva tavaszra egy nagy gyűlést kell összehívni.” Úgy gondolta, hogy a társulati tömeg hangja hamarabb tudja a minisztériumi illetékeseket intézkedések meghozatalára rávenni. Az említett nagygyűlés szervezése elkezdődött, azonban annak megvalósítása vagy kudarcba fulladt, vagy ha meg is tartották, annak nem volt akkora jelentősége, hogy írásban is nyomát találjuk. Lónyayt sürgette az idő is, hiszen a tavaszi olvadáskor okozta a nyírvíz a legnagyobb károkat, hiszen a felengedett talaj miatt keletkezett

⁷⁴ MNL SzSzBML XIII. 1. Barna-Szögyény család iratai, Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. február 5.

⁷⁵ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. február 22.

⁷⁶ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. február 22.

⁷⁷ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. március 2.

belvíz és a folyók megnövekedett vízállása nem tették lehetővé a még be nem temetett elvezető csatornák megnyitását. Azonban 1877 elején amellet, hogy nem sikerült eredményt elérni a nyíri szabályozások ügyében a minisztériumnál, a hatalmas méreteket öltő belvíz idényen kívüli károkat okozott.⁷⁸ Ennek következtében Lónyay változtatott stratégiáján. Igyekezett minél hamarabb a kárfelvételeket járásbírósi határozatokkal megerősíteni.⁷⁹ Továbbá kármérséklést kívánt elérni azzal, hogy felül akarta vizsgáltatni a tizenöt évi adómentességbe tartozó területek körét és javasolni óhajtotta, hogy miként az ártéri területek, úgy abba a nyíri vizek által megkárosított földbirtokok is essenek bele.⁸⁰ Ennek megvalósítására nem a hivatalos úton való kérvényezés módját, hanem az országos politika élvonalában eltöltött több mint harminc év alatt kialakult kapcsolati tőkéjének felhasználását választotta. A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban személyesen kereste fel Hieronymi Károly államtitkárt és a képviselőházban megszólította Péchy Tamás minisztert. Ugyanakkor nem vezettek eredményre Lónyay ezirányú próbálkozásai sem, bár ő ezt nem említette írásában.

Az 1877-ben a terméskárokon kívül még egy esemény borzolta a vármegyei kedélyeket. A megye nem kontrollálta a már korábban kialakított ad hoc csatornák felszámolását. Így nem fordított nagy figyelmet egy a Sényőnél épített csatorna ügyére sem. Ennek következtében történhetett meg az, hogy a sényői elvezető mellékcsatornát betemették. Utóbbi az egész nyírvízszabályozási ügy mérőföldköveként értelmezhető, mert először köthetjük a cselekedetet konkrét tetteshez. Lónyay elmondásai alapján az illető személyét illetően pontosak nem lehetünk, ugyanakkor a kortársak beszámolóí alapján Leveleki Mayer volt az a nyíri birtokos, akit a sényői csatorna betemetésével gyanúsítottak.⁸¹ Annak következtében, hogy először lett konkrét személy a nyírvizek ügyében vádolható, Lónyay megérezte a lehetőségét annak, hogy a vitás kérdést jogi útra terelje. Lónyay maga így kommentálta a per megindításának várható eredményeit: „[...] a per megnyerése valószínű, de ha ez nem is lenne legalább rájuk kell ijeszteni”⁸² Ismerve a lehetőségeket, nem támasztott túl nagy elvárásokat az eljárással szemben,

⁷⁸ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. április 18.

⁷⁹ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. április 18.

⁸⁰ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. április 18.

⁸¹ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. április 27. Bár Lónyay nem említette meg név szerint, csak Levelekiként hivatkozott rá, ugyanakkor Kállay András személyes iratai alapján felfejthető, hogy a későbbi, 1879-ben alapított nyírvízszabályozó társulat egyik elnökségi tagja is maga Leveleki Mayer volt. Lásd MNL OL P 1604. 7. tétel.

⁸² MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. április 27.

ugyanakkor álláspontja nem változott a tizenkilenc évvel korábbihoz képest: önálló társulatot akart létrehozni a nyíri vizek rendezésére, ezzel végrehajtva az 1874-ben megalkotott törvényt.

Azt Lónyay is tudta, hogy a pert előkészíteni hosszas időbe telik és az okozott kár mérséklését legalább rövid távon elkerülhetetlennek vélte. Ennek kívánt érvényt szerezni Szögyény Emilen keresztül az alispánnál. A megyei illetékesek ugyan a kárfelmérések ellenőrzésére és jóváhagyására kirendeltek vizsgálóbizottságot, de munkájukat vagy nem végezték el vagy ha el is végezték, arról jelentést az alispánnak nem terjesztettek be. Szögyény Emil tehát joggal állította azt, hogy a vármegyei küldöttség nem csinált semmit.⁸³ Mindazonáltal tanulságként szolgált Lónyay számára a jövőt tekintve, hiszen élő példájává vált annak, hogy a vármegye a nyíriek felé elfogult.

A sényői ügyet képviselő ügyvéd kiválasztásában ez is fontos szemponttá vált. Lónyay először Bodnár Istvánt, régi szövetségesét kívánta felkérni az ügy képviselésére. Azonban Bodnár nem akart vállalkozni a feladatra, hanem a Korányi családhoz igen közel álló jogtudóst ajánlott maga helyett.⁸⁴ Az előbbiek alapján azonban láthattuk annak okát, hogy miért nem volt célszerű a nyírségiekhez közel álló személyt felkérni egy a nyíriekkel szembeni ügy beterjesztésére. Ezt ő maga is nyíltan kifejezésre juttatta: „[...] a megyei befolyást illetőleg fontossággal bír, de azt hiszem, hogy a nyíri érdekeltekhez közelebb fog állni, mint hozzánk”.⁸⁵ Így Lónyay az egykori emigránst, az ügyvédi kamara későbbi elnökét, Szivák Imrét győzte meg az ügy fontosságáról, és vállaltatta el vele a kereset benyújtását.⁸⁶ Szivák Imre bekapcsolódása a második nyírvízszabályozási vitába új módszereket hozott magával egyrészt azzal, hogy bejáratos volt a miniszterhez, másrészt mert – Lónyay által leírt cselekedeteiből ez kivehető – úgy vélte, hogy a pert csak akkor lehet megfelelően előkészíteni, ha minden lehetséges anyagot összeszednek.⁸⁷ Ez azonban hosszadalmas időbe telt, ezért Szivák azt javasolta, hogy készítsenek ne a vármegye, hanem a minisztérium részére beadványt, ezzel is időt nyerve a peres anyag előkészítésére.

A felterjesztést ő maga szövegezte meg, ugyanakkor Lónyay ekkor szembesült azzal, hogy Szivák bár kiváló ügyvéd, a szabolcsi politikai helyzetet egyáltalán nem érti. Lónyay

⁸³ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. május 9.

⁸⁴ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. május 23.

⁸⁵ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. május 23.

⁸⁶ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. június 3.

⁸⁷ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. június 24.

kifogásolta, hogy az alispánnak meghagyta a vizsgálatrendezés jogát, mert úgy vélte az alispáni hivatal a vizsgálatot – ahogy korábban is tette – hátráltatni fogja.⁸⁸ Ellenben Szivák beadványának köszönhetően minisztériumi utasításra az alispáni hivatal a sényői csatorna ügyében részleges felülvizsgálatot rendelt el, aminek eredményét Lónyay sem vitatta,⁸⁹ ugyan a határozat jövőjét illetően továbbra is pesszimista volt, hiszen feltételezése szerint a megye annak végrehajtását minden erővel korlátozni fogja.

Azért, hogy ennek elejét vegye, Lónyay személyesen kezdeményezett találkozót az alispánnal. Továbbá jelezte Szögyénynek, hogy a nyíri csatornai költségek fedezésébe, mintegy ösztönzésképpen, úgy kívánt beszállni, hogy lemond a birtokának belvízkárok miatt kilátásba helyezett kártérítésről is.⁹⁰ Jól érzékelteti a helyzet súlyát, hogy Lónyaynak 22 000 katasztrális hold birtoka volt Szabolcsban, amin már ekkor jelentős adósság halmozódott fel, s később ez csak növekedett.⁹¹

Érdemesnek tartjuk kiemelni, hogy Lónyay a független társulat alatt nemcsak a költségvetési függetlenséget értette, hanem – olvasatunk szerint – a felső-szabolcsi ártéren kívüliséget is. Mindent megtett annak érdekében a kezdetektől, hogy az ő elnöksége alatt álló társulat fennhatósága alá eső ártér csatornáit ne terhelje meg a nyírvíz.⁹² Ezen álláspontját Lónyay Menyhért egészen 1877-ig szilárdan képviselte az erről szóló viták során. 1877-ben viszont már álláspontja megváltozott. Azt olvashatjuk, hogy ekkorra Lónyay felhagyott ezen elképzelésével. Korábban Kemecse, Buj, Kótaj, Berkesz, Demecser belvizeit is el akarta vezetetni a felső-szabolcsi Tisza-ártértől. Ekkorra már Lónyay csak a Kemecse és Kótaj melletti nyírvizeket kívánta levezetni Felső-Szabolcs árterén kívül, a többi település folyásait pedig a Felső-Szabolcsi Tiszaszabályozó Társulat ártere fogadná magába, egy külön levezető csatornát építve ezzel.⁹³ Lónyay birtokait olyan súlyos anyagi kár érte, hogy álláspontjából engedni kényszerült a nyírségi birtokai érdekében.⁹⁴ Ugyanakkor nemcsak gesztusokkal, hanem

⁸⁸ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. július 1.

⁸⁹ „Az nagyon öröndetes körülmény hogy a miniszter az alispánt a főcsatorna tekintetében haladéktalan eljárásra utasította”. MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. július 5.

⁹⁰ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. július 5.

⁹¹ Cieger 2008, 490-492.

⁹² Simkó 1910, 44.

⁹³ MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. július 5.

⁹⁴ MNL SzSzBML XIII. 1 Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. július 22.

konkrét tettekkel is demonstrálni óhajtotta ezt. Tisztartóját utasította, hogy a már korábban kiásatott csatornákat újra tisztíttassa ki, mérsékelve az őszi esőzésekkel felmerülő károkat.

Mint azt láthatjuk, Lónyaynak a második nyírvízszabályozási vita során – az elsőhöz hasonlóan – nem sikerült átütő eredményeket elérnie. Az 1877-ben részleges, szerénynek mondható, mérőföldköveket sikerült megvalósítani, mint például a sényői csatorna betemetésének felülvizsgálatát, Szivák Imre személyes kapcsolatainak a felhasználásával. Ellenben, amíg a minisztérium részéről a szándék nem vált konkrét intézkedésekké Lónyay határozott és kompromisszumkész fellépése ellenére, érdemi előrelépés egészen 1879-ig nem történt. Így azt mondhatjuk, hogy annak ellenére adott hangot meggyőződésének, és képviselte a nyírvizek ügyét, hogy tudta: a kormányzat részéről süket fülekre talál.

Összegezve tehát megállapítható, hogy a Nyírségben másodízben lezajlott belvízelvezetési diskurzus eredménytelensége több okra vezethető vissza. Az első magában a belvízelvezetési törvényben keresendő, s ennek tükrében utólag igazat kell adnunk Molnár György feltételezésének, hiszen a közigazgatás alsó fokán valóban nem mutatkozott motiváció nemcsak a csatornák fenntartására, de a kiásására sem. A többségében nyírségi hivatalnokokból álló Szabolcs vármegye törvényhatósága nem gondolta helyesnek, hogy egy különálló társulati érdekeltség jöjjön létre a belvizek elvezetésére, hiszen már létezett a megyében egy folyószabályozási társulat.⁹⁵ Ezzel szemben állt magának Lónyaynak az álláspontja, hiszen a Felső-szabolcsi Társulat hatásköre nem terjedt ki a Nyírségre, így nem is érezte magáénak a feladatot, annak megoldását a kormány közbeavatkozásától várta. Ellenben a kormányzat személyi változásainak következtében új közlekedéspolitika megvalósítása vette kezdetét. 1875-ben a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium élére Péchy Tamás került, aki – elődjével, Tisza Lajossal ellentétben – sokkal nagyobb hangsúlyt és több anyagi forrást fektetett a vasútfejlesztés ügyébe. Ezt Lónyay is érzékelte, s a következőképpen nyilatkozott a szélmalomharcnak tekintett küzdelemről: „[...] a Tisza éppen nem fekszik síneken, nem tesznek érte semmit”.⁹⁶ A belvíztörvény szabályozási hiányosságai, valamint a területet a korban jellemző tökehiány, illetőleg a vármegyei törvényhatóság és a folyammérnöki hivatalok

⁹⁵A nyírségi álláspontja érződik a Felső-szabolcsi Társulat alelnökének, Kállay Andrásnak a visszaemlékezéseiből. „[...] elfelejtette (Lónyay) megvédeni az árterületet a Nyírvizek ellenében is.”, valamint „Lónyay Menyhért megmaradt a nyíriekkel szemben tanúsított merev álláspontján” Kállay 1911, 125-126.

⁹⁶MNL SzSzBML XIII. 1 Lónyay Menyhért levele Szögyény Emilhez 1877. február 22.

hozzaállása nemcsak Szabolcs vármegyében jelentett problémákat. A Dél-Alföld birtokosai között, illetve a Bodroghözben is megfigyelhetünk hasonló eseteket.

4.3. Országos példák az ár és belvízmentesítés háttérbe szorulására

A törvény által generált – vitákat keltő – egyik legjelentősebb joghézag a csatornák építésének ideje volt. 1877 júniusában a Kis-Tiszán addig nem látott töltéseket építtettek. A töltések felemelése során nem építtettek áteresztő zsilipeket, ami a vizek lefolyását akadályozta, ezzel megkárosítva szegedi Kéri János birtokát. Az építéseket örgróf Pallavicini Sándor rendelte el. Először az alispáni hivatal kezdett vizsgálatokat a jogorvoslati kérelemben.⁹⁷ Pallavicini jogi képviselője, Praznovszky János az alispáni vizsgálat során azon okra hivatkozott, miszerint a belvízelvezetési csatornákra vonatkozó törvényi korlátok a korábban épített csatornákra nem vonatkoznak.⁹⁸ Az alispán végül jelképes értékben ítélte meg kártérítést, ugyanakkor leszögezte, hogy a belvizeket elvezető csatornák mindegyikére vonatkozik a jogszabály. Kéri János végül a közlekedési minisztérium elé terjesztette panaszát, ahol azt figyelhetjük meg, hogy külön vizsgálatot nem folytattak az ügyben, hanem az alispán által felkért vizsgálóbiztos szakvéleményét hagyták helyben. A minisztériumi ügymenet olyan hosszúnak bizonyult, hogy a határozathozatalt meg nem várva, a felek kiegyeztek egymással.

Egy a Bodroghözben történt eset az anyagi források hiányára és bürokratikus káoszra enged következtetni. Bombelles Lajos, A Bodroghözi Tiszaszabályozó Társulat elnöke panaszt tett a közlekedési minisztériumban, hogy a fennhatósága alá eső területen az egyik rész kotrásra szorul, mert az Karád községet árvízzel fenyegeti.⁹⁹ A sárospataki folyammérnöki hivatalt utasították ugyan a tervek elkészítésére, azonban az késleltette az ügymenetet, s végül kimutatás és költségtervezés nélkül hiányosan terjesztette be. Az országban két kotrásra alkalmas eszközt tudtak addig beszerezni, s az egyetlen szabadon lévő gép nagyjavítása miatt nem lehetett a munkálatokat elvégezni.¹⁰⁰ Továbbá kiolvasható a magánvállaltok szándékából is, hogy a Felső-Tisza-vidék szabályozása nem élvezett prioritást. Mindemelllett a vállalkozók jelezték a minisztérium felé, hogy az ártérfejlesztésre kiutalt pénzek késtek, s így nem vált tervezhetővé

⁹⁷ MNL OL K173 1877. 132. cs. 4. t. 18106. alapszámú ügyirat 155. p.

⁹⁸ 1855 óta kialakult áttöltési rendszer használatának értelmezte Pallavicini a tettét, ennek következtében elutasította, hogy egy olyan törvényt alkalmazzanak a beadvány elbírálásában, amit a töltési rendszer kialakításánál még meg sem szavaztak. Ld. MNL OL K173 1877. 132. cs. 4. t. 18106. alapszámú ügyirat 159.p.

⁹⁹ Bombelles Lajos panasz a tiszai töltések tárgyában. MNL OL K173. 132.cs. 1352/4707.

¹⁰⁰ MNL OL K173. 132.cs. 1352/4357

a munka folytatása.¹⁰¹ A fennálló tőke és géphiány miatt a déli területek ártéri felügyeletét tekintették prioritásnak, így az ország északi és északkeleti területei háttérbe szorultak. Ennek következtében a sürgősnek mutakozó munkálatokat csak egy évvel később tudták elvégezni. Mint azt láthattuk a bodrogi és szegedi események nyomán, hogy eseti korrekciók megeshettek, a társulati és belvízelvezetési törvényt is alkalmazták több esetben is, azonban gyökeres változások az ártéri kiművelésben nem történtek.

5.1. A fordulat évei: 1879 és 1881.

Az ágazatban meglevő tökehiányra az 1879-es és 1881-es események hívták fel a figyelmet. A Tiszán történt pusztító erejű áradások és annak utóhatásai sokkoló erővel hatottak a közvéleményre. A kormány háttérbe kényszerült helyezni vasútépítési tevékenységét és jelentős forrásokat átcsoportosítani a folyószabályozásokra. Ahogyan megfigyelhettük, már 1877-ben országosan voltak előjelei annak, hogy a neoabszolutizmus korában épített gátak, és töltések, valamint azok továbbfejlesztései nem bizonyultak elegendőnek a kultúrtáj átalakítására. Erről a tényről már 1877-ben szakvéleményt készítettek, s figyelmeztették a kormányt, hogy hosszútávon nagy problémát okozhat a csak félig elkészült folyó- és belvízszabályozás.¹⁰² Az 1879-es tiszai árvíz széles körben a Szegeden történt események következtében vált ismertté, azonban azt az adatot sokkal kevesebben ismerik, hogy az áradások az 1870-es évek végén és az 1880-as évek elején a Felső-Tisza-vidéken okozták a második legnagyobb pusztítást. Volt olyan időszak, amikor 40 000 katasztrális hold került víz alá.¹⁰³ A nagy mennyiségű áradás természetesen a Nyírség belvizeit is jelentős mennyiségben növelte. Ennek következtében az országos politikában a nyíri rendezés ügye is újra napirendre került.

5.2. A nyírvízszabályozás megoldása és hatása a kultúrtájra

Az országgyűlésben Lónyay Menyhért erélyes szónoklatokban sürgette a kormányt a folyószabályozási munkálatok befejezésére. A belvizek következtében Lónyay birtokainak jelentős része is komoly anyagi kárt szenvedett.¹⁰⁴ A nyilvános politikai fórumokon elmondott szenvedélyes hangvételű beszédeken kívül Lónyay – az 1877-es évhez hasonlóan – újra a minisztériumhoz fordult, s ezúttal sikerült kieszközölnie legalább négy, a nyírvizeknek gátat

¹⁰¹ MNL OL K173. 132.cs 1352/7830.

¹⁰² Károlyi 1973, 118.

¹⁰³ Károlyi 1973, 119. Ezen adat az 1881. évi árvíz felméréseiből származik. Ez volt a korszaknak az 1879. évitől is nagyobb áradása.

¹⁰⁴ MNL OL P 452. 22. t. Lónyay Menyhért levele Lónyay Alberthez, 1879. június. 11. idézi: Cieger 2008, 457.

vető zsilipnek az építési utasítását, amiről testvérének is beszámolt.¹⁰⁵ Ezzel párhuzamosan a kormány is határozott a nyíri vizek ügyében. A Nyírség birtokosai és a Rétköz nemessége között végül Majláth György, a főrendiház elnöke közvetített, s sikerült a Lónyay által legutoljára előterjesztett övcsatorna megépítésében megegyezni.¹⁰⁶ Ugyanakkor a Felső-szabolcsi Társulattól függetlenül működő nyírségi belvízelvezetési társulat nem jött létre, s ezt Lónyay e kérdésben elszenvedett legnagyobb kudarcának is értelmezhetjük. A felső-szabolcsiak vállalták az új övcsatornának a kiásását és a hozzá tartozó kiszolgálóépítmények felhúzását. A megalakult Nyírvízszabályozó Társulat a felmerülő költségekhez 250 000 forinttal járult hozzá.¹⁰⁷ A belvizeket elvezető csatorna végül négy év alatt készült el. A megnyitását azonban Lónyay Menyhért már nem érthette meg, mindazonáltal a társulat javaslatára az újonnan megépített csatorna neve Lónyay-főcsatorna lett.

Dolgozatunk utolsó részében, - mintegy keretbe foglalva, - a megépült Lónyay-főcsatornának a Nyírség és a Felső-Tisza-vidékének mezőgazdaságára tett hatását ismertetjük. A Nyírségben 1885-től jelentkeztek a csatornázási munkák eredményei. Ha csak a szántóföldek mennyiségét vizsgáljuk, a belvízmentesítés következtében művelés alá vont területek a Nyírség több mint 60 %-át tették ki.¹⁰⁸ Ehhez kapcsolódóan megnőtt az erdőirtás intenzitása is, így csak 10 000 hektár erdőség maradt meg.¹⁰⁹ Megjelentek az új növénykultúrák a térségben. A korábbi időszakokban a kenyérgabonának a rozs számított,¹¹⁰ viszont ekkor vált elterjedtté a búza és az árpa, valamint az iparnövények, mint például a lucerna. Az 1890-es évek elején már a gépesítés is megindulhatott a nagytáblás vetések következtében. Többek között itt került sor a nagyüzemi gépi kévekötés meghonosítására is, és a Nyírségből indult annak országos elterjedése.¹¹¹

A 19. század első felében itt meghonosodott burgonyatermesztés rendkívül extenzív növekedést mutatott. A nyírvizek lecsapolása után Szabolcs vármegye e kistája vált az ország egyik legnagyobb burgonyatermelő vidékévé.¹¹² A burgonya eladási árának emelkedésével pedig a

¹⁰⁵ MNL OL P 452. 22. t. Lónyay Menyhért levele Lónyay Alberthez 1879. március 17.

¹⁰⁶ Lónyay az évek elhúzódó vitáinak hatására már nem fűzött sok reményt a megalakult társulat eredményességéhez. Ld. MNL OL P 452. 22. t. Lónyay Menyhért levele Lónyay Alberthez 1879. március 17.

¹⁰⁷ Imre 1929, 23.

¹⁰⁸ Kormány 1983, 39.

¹⁰⁹ Keresztesi 1968, 204.

¹¹⁰ Für 1976, 204.

¹¹¹ Barbarits 1977, 194.

¹¹² Kormány 2018, 96.

terület másik jellegzetes növényfajtáját, a dohányt is háttérbe szorította.¹¹³ A Rétközzel szomszédos vidékeken szélesebb körben terjedt el a szőlőművelés is. Már nemcsak a rétköz peremvidékéhez tartozó Kemecse volt az egyetlen központja a szőlőtermelésnek, hanem a két kistáj határának egészen általánossá vált.

Az, hogy összefüggésbe hozható-e a Lónyay-főcsatorna megépítése és a nyírvizek elcsatornázása a népesség növekedésével, további kutatási igényel, s ez dolgozatunk kereteibe már nem illeszthető bele, ugyanakkor jelezzük, hogy a Nyírség és a Rétköz határában fekvő nyírbogdányi járásban 20% népességszaporulat figyelhető meg 1881 és 1891 között.¹¹⁴

A Rétköz még a Nyírségnél is nagyobb mértékben alakult át, ugyanis itt nemcsak extenzív termőterület növekedés, hanem gazdasági szerkezetátalakulás is lezajlott. A pákász és csikásztanyák helyére hagyományos földművelő gazdaságok létesültek. A Nyírségben meghonosodott növényfajtákat is elkezdtek termesztetni.¹¹⁵ A mentesített területeken nagy számban létesültek a zöldségtermesztő és szántóföldi gazdaságok.¹¹⁶ A nyírvizek lecsapolása következtében megnőtt a kaszálók területe, de főként azok minőségében tapasztalhatunk jelentős javulást. Némileg hátrányt jelentett, hogy a Lónyay-főcsatorna építésekor az erdők jelentős hányadát kivágták, s helyére gyér minőségű szántóföld létesült. Ezzel együtt is maradtak még a Rétközben lápos területek, de ezeket is igyekeztek már művelés alá vonni az 1880-as évek közepétől.¹¹⁷ Ugyanakkor azon eredmény, amit a Felsőszabolcsi Tiszaszabályozó Társulat és a Nyírvízszabályozó Társulat által közösen létesített Lónyay-csatorna jelentett, ezen két negatív tényező ellenére is gyökeresen formálta át a Rétköz kultúrtáját, s helyreállította a belvizek következtében felborult status quot.

¹¹³ Nagy 1973, 12.

¹¹⁴ A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás Bp. 1893. 38.

¹¹⁵ Nagy 1973, 181.

¹¹⁶ Réfi Oszkó 1997, 173.

¹¹⁷ Réfi Oszkó 1997, 172.

6. Összegzés

Összefoglalva a leírtakat, megfigyelhető, hogy valóban nem köthetjük tisztán a - bevezetésben felvetett problémának megfelelően - környezet radikális átalakulását egy jól körülhatárolható folyamathoz. Szabolcsban is több együtttható vezetett a Nyírség és a Rétköz átalakulásához is. Ha megfigyeljük, ez egy 1846-tól 1882-ig tartó, közel negyvenéves folyamat. Ezen négy évtized kezdődött azzal, hogy a kultúrtáj átalakításának igényével az országos politikával egyidőben felléptek Szabolcs vármegye birtokosai, azonban ez kezdetben a folyami ártér kiművelésére korlátozódott. Bár a belvizek elvezetésére már ekkor születtek gondolatok,¹¹⁸ napirendre még azok nem kerültek. A mocsarak lecsapolásának eszméjével először a neoabszolutizmus korában a Felső-szabolcsi Tiszaszabályozó Társulat választmányának tagjai léptek fel, amikor már az az árvizek által mentesített területeknek mezőgazdasági birtokbavételét hátravetette. A Schmerling-provizórium kormányzata a Nyírségben és a Rétközben anyagi károkat okozó belvizeknek a csatornázásáról döntött ugyan, s ennek megvalósítására alakult egy ideiglenes választmány is, ugyanakkor – mint az a sajtó által közölt cikkekből kitűnik¹¹⁹ – eredményre nem vezetett, s a kompromisszum-keresést késleltette az 1860-as évek nagymértékű aszályos időszaka.

A dualizmus korának közlekedéspolitikájára általánosságban jellemző volt a folyószabályozások és belvízcsatornázások második sorba helyezése, s megfigyelhetjük, hogy az miként redukálódott pusztán az aktuális válsághelyzetekre adott válaszokra. Az 1870-es évek csapadékos időszakára adott feleletként értelmezhető az 1871. évi XXXIX. és az 1874. évi XI. törvény. Ugyanakkor a törvényt – fent leírt hiányossága ellenére – a vasútépítés, illetőleg a szektorban jelenlevő tőkehiány következtében, csak kevés esetben alkalmazták, ami a Nyírség és a Rétköz birtokosai között újra feszültséget szült-. Ebben a keretben értelmezhető a Lónyay Menyhért és Szögyény Emil által kiobbantott „második nyírvízszabályozási vita”, amikor a rétközi birtokosok különböző eszközökkel próbálták felhívni a kormányzat figyelmét a belvizek által okozott károkra, azonban a törvényi keretek adta hiányosságok és az országos politika hozzáállása miatt nem sikerült átütő eredményt elérni.

A fordulatot az 1879 és 1881. évi tiszai katasztrófák hozták el. Ekkor a kormányt éles bírálatok érték, s ekkor az országos politikában Lónyay Menyhért is hallatta a hangját. A nyírségi

¹¹⁸ Vö. 46. lábjegyzet.

¹¹⁹ Lónyay 1860

belvizek rendezésére is ekkor kerülhetett sor, ami máig ható látványos eredményeket hozott Szabolcs vármegye kultúrtájának és mezőgazdaságának fejlődésében.

FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Forrásszövegek és levéltári források

Levéltári és kiadott források:

MNL OL K173 Közmunka és Közlekedési Minisztérium levéltára

MNL OL P 1604. Kállay András személyes iratai.

MNL OL P 452. 22. t. Lónyay (III) Albert levelei

MNL SzSzBML XIII. 1. Lónyay Menyhért levelei Szögyény Emilhez.

Kállay 1911

Kállay András: Politikai újságcikkeim és beszédeim 1889-1911. Nyíregyháza 1911.

Lónyay 1858

Lónyay Menyhért: A Tiszaszabályozás története és nemzetgazdasági fontossága. Részletet közli: Magyar Tudomány – A MTA folyóirata 45. (2000) [6.sz.] 731-736.

Térkép:

Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA) B IX a 527

Törvények, országgyűlési iratok, statisztikai kiadványok

1871. évi XXXIX. törvénycikk a vízszabályozási társulatokról.

1874. évi XI. törvénycikk a belvizek levezetése körüli eljárásról.

A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás Bp. 1893.

Főrendiházi napló, 1872. II. köt. (1873. május 24–1874. augusztus 14.) Bp.1874.

Képviselőházi irományok 1872. IX. kötet. Bp. 1874.

Képviselőházi Napló 1872. VIII. kötet (1873 november 8 – december 31.) Bp.1874.

Sajtóanyagok

Bolond Miska 1874. június 26. (30.sz.)

Hódmezővásárhely 1876. július 23. (30.sz.)

Lónyay 1860

Lónyay Menyhért: Fölhívás a nyíri vizek birtokosaihoz. Gazdasági Lapok, 1860.augusztus 16.

Magyar Jogász 1877. május 17 (113.sz.)

Pesti Napló 1874. november 18. (265.sz.)

Pesti Napló, 1856. március 19. (2432.sz.)

Szakirodalom

Barbarits 1977

Barbarits Lajos: A gabonaaratás gépeinek meghonosodása Magyarországon a múlt század aratógép-versenyeinek és gépkiállításainak tükrében. Agrártörténeti Szemle 19. (1977) [1-4.sz] 178-198.

Bodokovics 2014

Bodokovics Éva Judit: Vízhasználat és "árvízi kultúra" In. Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk Horváth Krisztián. Bp. 2014. 439-470.

Borsy 1961

Borsy Zoltán: A Nyírség természeti földrajza. Bp.1961.

Botár – Károlyi 1970

Botár Imre – Károlyi Zsigmond: Vásárhelyi Pál, a Tisza-szabályozás tervezője. Bp.1970.

Cieger 2008

Cieger András: Lónyay Menyhért. Szerepek – programok – konfliktusok. Bp. 2008.

Deák 2014

Deák András: A Tisza-szabályozás történelmi háttere. In. Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk Horváth Krisztián Bp. 2014.. 313-342.

Deák 2015

Deák Ágnes: A "Bach-Zichi huszár"-ok. Hivatalvállalás a Schmerling-provizórium idején. Századok (2015) [5.sz] 1135-1162.

Demeter–Szilágyi–Pinke 2022

Demeter Gábor — Szilágyi Zsolt — Pinke Zsolt: Sártenger és búzatenger. Mérlegen az alföldi gabonakonjunktúra és a vízszabályozások regionális következményei (1720–2020) Századok 156. (2022) [5.sz.] 963-999.

Dóka 1980

Dóka Klára: A Tisza szabályozás szervezete, 1846–1879. Levéltári Szemle 30. (1980) [3.sz.] 325-331.

Dóka 2013

Dóka Klára: Robot - közmunka - napszámosság. Állami és társadalmi erőforrások a vízszabályozásban a késő-feudális és polgári korban. Hidrológiai Közöny 93. (2013) [1.sz.] 8-13.

Doronde — Serban — Cain, 2022

Stefan Dorondel — Stelu Serban — Daniel Cain: A szigetek játéka. A „hullámzó” határok és a Duna dinamikája Délkelet-Európában. In: Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak – zöldtörténelem. Szerk. Balogh Róbert et al. Bp. 2022. 175-194.

Égető 1993

Égető Melinda: A szőlőskertek rendszerének kiépülése a Tiszántúlon a 18—19. század folyamán. Népi kultúra – Népi társadalom 17. (1993) 37-54.

Frisnyák 2002

Frisnyák Sándor: A kultúrtáj kialakulása és terjedése a Nyírség és Felső-Tisza vidékén. In: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza 2002.

Für 1976

Für Lajos: A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón (1890-1914) In: A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században, 1849-1949. Szerk. Gunst Péter - Hoffmann Tamás. Bp. 1976 153-275.

Imre 1929

Imre János: A Nyírvíz Szabályozó Társulat Története Nyíregyháza 1929.

Károlyi 1973

Károlyi Zsigmond: A magyar vízi munkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására. In: A magyar vízszabályozás története. Szerk. Ihring Dénes. Bp. 1973.

Keresztesi 1968

Keresztesi Béla: Magyar erdők. Jóléti erdőgazdálkodás. Bp. 1968.

Kormány 1983

Kormány Gyula: 100 éve épült a Lónyay-főcsatorna. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 18. (1983) [1-4.sz.] 35-42.

Kormány 2018

Kormány Gyula: Sokoldalú kultúrnövényünk, a burgonya. A termesztés alakulása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a kezdetektől napjainkig. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 53.(2018) [1-4.sz] 94-102.

Lóki 2002

Lóki József: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék gazdasági életének földrajzi alapjai. In: A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza 2002.

Mohay 2011

Mohay Tamás: Alföld. Kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok. In. Magyar Néprajz I. 1. Szerk. Paládi-Kovács Attila et al. Bp. 2011. 599-671.

Mosonyi 1991

Mosonyi Emil: Vásárhelyi Pál, Széchenyi István vízgazdálkodási terveinek megvalósítása. Vízügyi Közlemények 73. [3-4.sz] (1991) 205-214.

Nagy 1973

Nagy Dezső: A rétközi dohányosság történetéről és munkamódjáról, 1950-ig. Agrártörténeti Szemle 15. (1973) [1-2.sz] 176-218.

Paládi-Kovács 2011

Paládi-Kovács Attila: Földművelő gazdálkodás. In. Magyar Néprajz I. 2. Szerk. Paládi-Kovács Attila et al. Bp. 2011. 513-519.

Pálfai 1991

Pálfai Imre: Széchenyi és a Tisza-szabályozás. Vízügyi Közlemények 73. (1991) [2.sz.] 101-130.

Petheő 1859

Petheő Dénes: Néhány szó a ló körüli egyszerű bánásmódról. Vadász és Versenylap 3. (1859) [28. sz.] 441-473.

Radkau 2000

Joachim Radkau: A környezettörténet nyitott kérdései. Korall 1. (2000) [1.sz.] 62-73.

Réfi Oszkó 1987

Réfi Oszkó Magdolna: A földhasznosítási viszonyok változása a XIX. századi vízimunkálatok hatására a Rétközben. Agrártörténeti Szemle 29. (1987) [1-2.sz] 18-46.

Réfi Oszkó 1997

Réfi Oszkó Magdolna: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. Nyíregyháza 1997.

Rózsa 2021

Rózsa Sándor: Az ártéri gazdálkodás mérlege. A nagykinsági települések gazdasági kondíciója az első kataszteri felmérés alapján. Környezettörténet 3. Szerk. Demeter Gábor et al. Bp.2021. 39-65.

Simkó 1910

Simkó Gyula: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földrajzi közlemények 28. (1910) [2.sz] 41-72.

Simonkay 2014

Simonkay Márton: Csorbuló önrendelkezés vagy állami siker? Érdekek és vélemények a Rába-szabályozás kapcsán (1886-1893) In. Vízhasználat és "árvízi kultúra" In. Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk Horváth Krisztián. Bp. 2014. 343-372.

Szohor 1924

Szohor Pál: Nyíregyháza az örökváltság 100. évében. Nyíregyháza 1924.

Tagányiné 1983

Tagányiné Tholt Judit: A burgonya szántóföldi szerepe az 1828-as országos összeírás szerint, különös tekintettel Zemplén, Somogy és Szabolcs megyékre. Agrártörténeti Szemle 25. (1983) [1-2.sz] 1-13.

Takács 1987

Takács Péter: Adalékok a Szabolcs megyei parasztok úrbérrendezéskori földműveléséhez. Agrártörténeti Szemle 29. (1987) [3-4.sz] 328-361. 339.

Viga 2008

Viga Gyula: A bodrogi közti kultúra és társadalom változása a 19-20. században Bp. 2008.

Virágh 1900

Virágh László: A felső-szabolcsi tiszai ármentesítő és belvív-levezető társulat. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1900. 301-311.

Wellmann 1979

Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp. 1979.